

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН ФУНКЦІОНУВАННЯ МОЛОДІЖНИХ СУБКУЛЬТУР

У пропонованій статті розкрито поняття «субкультура», її функціонування в молодіжному середовищі. Висвітлено передумови її розвитку та особливості функціонування. Здійснено теоретичне осмислення вітчизняної субкультури.

Ключові слова: молодіжна субкультура, контркультура, рок-культура.

The present article deals with the concept of «subculture» of its functioning in youth. Deals with the preconditions for its development and operation features. The theoretical understanding of the national subculture.

Key words: youth subculture, counterculture, rock culture.

В сучасних умовах глобалізації, інформатизації, інтеграційних процесів у світове співтовариство, коли загострюються ціннісно-нормативні, інституціональні, генераційні стосунки, розвиток суспільства потребує розв'язання низки проблем, пов'язаних з інтелектуальним та духовним розвитком молоді.

Сьогодні очевидно, що сучасна молодіжна культура у специфічних її проявах протягом десятиліть впливає на ціннісні орієнтири суспільства в цілому. Зокрема, серед визначальних чинників сучасної культури (різноманітних видів субкультур) є масова музика, яка через доступність сприйняття відіграє вагомую роль у формуванні естетичних смаків, суспільних орієнтирів та світоглядних вимірів.

Метою статті є обґрунтування поняття «молодіжна субкультура» та висвітлення її функціонування в молодіжному середовищі як соціально-культурного феномена.

Особливості функціонування масової музики як культурно-історичного явища на сьогодні є достатньо вивченими в аспектах сприйняття, змістовності, форми, засобів виразності (А. Сохор, А. Цукер, Г. Ашин, А. Мідлер, Л. Мархасев, А. Попов, С. Можнягун, Є. Рум'янцев, В. Конен, К. Акопян, А. Захаров, С. Кагарлицька, Н. Саркітов, Ю. Божко, Н. Корихалова, Т. Чередниченко, О. Маркова та інші). Проте питання взаємозв'язку масової музики з молодіжним рухом, молодіжною субкультурою, яка здатна видозмінюватися внаслідок впливу різних видів мистецтва, потребують більш ґрунтовних досліджень.

Поняття «субкультури» як наукового терміна є досить широким та багатогранним. За даними новітнього філософського словника «субкультура» – це система норм та цінностей, що відрізняє певну групу людей від суспільства. Сучасне суспільство, яке базується на розподілі праці та соціальної стратифікації, являє собою систему різнопланових напрямів субкультур. Поняття «субкультури» включає в себе також:

1) сукупність деяких негативно інтерпретованих норм та цінностей традиційної культури, що функціонують як культура злочинного прошарку суспільства;

2) особлива форма організації людей (частіше всього молоді) – автономне цілісне утворення усередині панівної культури, яке визначає стиль життя та мислення її носіїв і відрізняється своїми звичаями, нормами та комплексами цінностей,

3) трансформована професійним мисленням система цінностей традиційної культури, що набула своєрідного світоглядного забарвлення (професійні «с»).

Однією з важливих праць в рамках субкультурної теорії вважається колективна монографія «Опір за допомогою ритуалів», написана співробітниками Бірмінгемського центру сучасних культурних досліджень. Основною метою цієї роботи є заміна дуже загального і пов'язаного з уявленнями про «безкласовість» поняття «молодіжна культура» більш тонкою картиною різних видів молодіжних субкультур і їх взаємовідносин з класовими культурами, а також виявлення того, що культурне домінування відтворюється і підтримується структурно. Британські соціологи стверджують, що девіантні субкультурні стилі виявляються не просто неусвідомленим віддзеркаленням існуючих норм робочого класу, але є основою «опору домінуючим уявленням» середнього класу про належні форми поведінки, навчання, відпочинку і роботи.

Таким чином, символічна субкультурна поведінка є, з погляду представників «теорії субкультур», формою класового опору. Використовуючи «теорію найменування», британські соціологи стверджують, що ті, хто має нагоду впливати на формування домінуючої системи цінностей, будучи організованими в державні інститути, з необхідністю виявляються носіями закордонних цінностей. Зовсім не випадково, що саме представники цих інститутів мають цінності, відмінні від субкультурних, і пов'язані із завданнями щодо підтримки існуючого іншого суспільства. З цієї точки зору молодіжні дівіантні субкультурні стилі можуть бути якби проявами класової боротьби на ідеологічному рівні за допомогою опору нормам, цінностям, стилям через вироблення власних зразків культурної поведінки.

Вироблений британською субкультурною теорією підхід є основним напрямом британської соціології молоді. Критики відзначають, що цей підхід драматизує моменти субкультурного «опору», оскільки в поле зору дослідників потрапляють тільки «найвидовищніші аспекти» молодіжної культури. Будучи розглянутими в більш ординарному контексті роботи, відпочинку, сім'ї і школи, ці аспекти втрачають свою гостроту.

Функціоналістський і субкультурний підходи в соціології молоді в основі своїй мають загальне теоретичне підґрунтя: вони розглядають молодіжні субкультури як засіб соціальної адаптації – через створення своєрідного «буфера», яким є молодіжна субкультура (функціоналістський підхід) або через заперечення загальноприйнятих цінностей і стереотипів поведінки також в рамках субкультурних об'єднань (субкультурна теорія).

Проте слід підкреслити, що описані підходи до вивчення молодіжних субкультур викликали критику з боку ряду дослідників, які, не погодившись з цими положеннями, запропонували альтернативні версії пояснення.

Так, згадані концепції субкультури були піддані критиці з боку представників феміністського напрямку в соціології молоді. На думку Л. Мак Роббі, основним недоліком концепцій субкультури є неувага учених-соціологів відносно молоді жіночої статі, ігнорування їх ролі а молодіжних субкультурах. Разом з недооцінкою дівчат теоретики, очевидно, ігнорували і взаємовідносини підлітків і дівчат, субкультурну сексуальність, позиції різних молодіжних груп стосовно

сім'ї і шлюбу. «Маскулинність хлопчиків» бралася за основу, «опір» визначався виключно в термінах класу і раси, не обговорювалася політична позиція субкультур, в яких центральним моментом було домінування особливих сексуальних норм (гейська і лесбійська субкультури).

Л. Мак Роббі припустила, що дівчатка все-таки є членами субкультур, перебуваючи в маргінальній жіночій позиції, що відображає «нормальні сексуальні очікування» юнаків. Насправді не існує власне жіночої субкультури як якогось способу, яким саме дівчата з робочого середовища можуть колективно протистояти домінуючим культурним нормам [9].

Концепції субкультури також були піддані критиці з боку ліберального напрямку в соціології молоді. Англійський соціолог Д. Мерсленд протиставляв модель індивідуальної практики аналогічній моделі марксиста, заперечуючи проти теорії опору. Він вважав, що підлітки відносно вільні від відповідальності і контролю дорослих. Молоді люди інституційно відокремлені від старшого покоління і мають певну владу на споживацькому ринку для розвитку своїх власних культурних символів, тому вони достатньо сильно заперечують дорослі норми. Молодіжна культура, таким чином, є віддзеркалення автономності [8].

Отже, можна констатувати, що, незважаючи на істотні відмінності в теоретичних підходах до вивчення молодіжних субкультур, в сучасній науці склалося, в цілому, несуперечливе розуміння суті даного соціального явища. Так, згідно з визначенням англійського соціолога С. Фріса, субкультура – це соціальна, етнічна або економічна група з особливим власним характером в межах загальної культури суспільства. Саме в такому розумінні соціологи вперше використовували це поняття для визначення культурних зразків поведінки і цінностей у різноманітних молодіжних меншинах в межах плюралістичних суспільств (одними з перших в цій перспективі були дослідження субкультури мормонів у США і китайська субкультура в Англії) [8].

Психолого-теоретичне осмислення проблеми молодіжної субкультури у вітчизняній науці здійснюється досить недавно. Першим відкрито ввів термін «молодіжна субкультура» («юнацька субкультура») у вітчизняну науку І. Кон. У своїх працях «Відкриття “Я”» та «Психологія юнацького віку» І. Кон розглядає молодіжну субкультуру в традиції структурно-функціонального аналізу – як важливий фактор соціалізації, джерелом виникнення якої є «спонтанні групи вільного спілкування» («peer groups»), які створюються з метою задоволення потреби у нерегламентованому дорослому спілкуванні. Психолог вважав доволі складним дати точне визначення цьому явищу в силу його структурної невизначеності та часової рухомості. Але він уточнює, що «юнацька субкультура має декілька постійних компонентів: специфічний набір цінностей і норм поведінки, смаки, форми одягу і зовнішнього вигляду; відчуття своєї групової спільності і солідарності; характерну манеру поведінки, способи спілкування, залицяння і т. д.» [4 104]. Зрозуміло, що І. Кон описує такий соціокультурний феномен як особливий стильовий комплекс, хоча і не вживає категорії «стиль життя» в своїх роботах. У характеристиці юнацької субкультури, яку дає І. Кон, зустрічаються цінні спостереження:

Змістова основа «спонтанних груп вільного спілкування» може змінюватися залежно від соціально-психологічних особливостей юнацького сприйняття соціальних та естетичних цінностей. Але завжди чітко приписані зовнішні про-

яви їх діяльності у вигляді видимих (одяг, зачіска) та чуттєвих (мова і музика) знаків (за принципом Л.Г. Іоніна).

Зовнішні знаки (за визначенням Т. Щепанської «символічна інформація») слугують молодій людині засобом самоствердження, комунікації та ідентифікації зі своєю групою ровесників. Звернемо увагу, що визначені функції молодіжної субкультури будуть надалі підкреслені практично всіма вітчизняними дослідниками.

Залежно від соціальної направленості можна поділити юнацькі субкультури на просоціальні (соціально позитивні), асоціальні (які стоять осторонь соціальних проблем) та антисоціальні (соціально негативні).

Але «вибух» молодіжних неформальних об'єднань у 80-ті рр. – наслідок початку демократичних перетворень в СРСР – змінив напрямок наукового аналізу даної проблеми. Вітчизняні науковці почали розглядати молодіжні товариства, які спираються на культурні нормативи, відмінні від домінуючих в суспільстві цілісно-нормативних стандартів. В буденне життя все активніше входять ліберально-індивідуалістичні цінності Заходу, які досить швидко почали приживатися у неформальних колах молоді, що сприяло швидкому їх розповсюдженню. Хоча реально вони функціонували в радянському суспільстві у двох напрямках: як соціальна патологія і як соціальна творчість. На цю двоякість поведінки звернув увагу Я. Глинський, який відзначив, що в період суспільних змін загальноприйняті норми можуть відповідати об'єктивним соціальним вимогам, і тоді нормативне і дивіантне міняються місцями. Відхилення стає нормою, оскільки творчість не завжди вписується у загальноприйняті стандарти [1].

Дійсно, всю різноманітність видів і форм молодіжної культури можна згрупувати у два родових потоки девіації. Так робили і автори першого за радянські часи довідника неформальних організацій, до якого були внесені різноманітні соціальні рухи молоді (товариства із збереження навколишнього середовища та збереження пам'яток архітектури), клуби самодіяльної пісні, кримінальні угруповання та різноманітні тусовки (хіпі, панки, металісти тощо). Але це тільки перший та досить спрощений погляд на нове соціальне явище. Дослідники неформалів А. Запесоцький та А. Файн, З. Сикевич та Т. Щепанская вже тоді побачили в таких співтовариствах особливе коло спілкування молоді за принципом впізнання: «свій», «чужий», з конфліктним сприйняттям реальності, відречень від культурних стереотипів, вмінням швидко орієнтуватись в мінливості подій.

Поява їх, вважає З. Сикевич, – це реакція молоді на виникнення генераційних та соціальних протиріч в суспільстві, які стають причиною для пошуку альтернативних моделей життя. Тому головною функцією будь-якого молодіжного об'єднання є прагнення до самореалізації, хоча направленість цієї самореалізації може бути виражена по-різному: у вигляді засобу проведення вільного часу, соціальної позиції, способу життя чи альтернативної творчості [11]. Про різні види соціального напрямку культурної поведінки неформалів писали С. Іконникова [3], В. Лісовський [6], В. Левичева [5] та інші дослідники. Науковці сприймали їх як активно діюче середовище, здатне до самоорганізації. А. Файн, та В. Шаронов підкреслюють, що за узагальненим визначенням «молодіжна група» ховаються декілька типів об'єднань молоді: стихійна «молодіжна компанія» (термін ввів О. Козлов); групи молоді, які знаходяться під контролем дорослих та переслідують виховні цілі; молодіжні союзи та клуби;

ініціативні об'єднання молоді – від груп-сателітів до молодіжних соціальних рухів. Останні характеризуються самостійністю видів діяльності та різко негативним відношенням до контролю чи піклуванню з боку дорослих [13].

На думку соціолога Б. Ручкіна, високі швидкості політичних, економічних і соціальних, змін в 1990-ті рр. мали суперечливий вплив на становище і розвиток молоді. На даний момент диференціюючі чинники в молодіжному середовищі виявляються більш зримо, ніж інтегруючі. Останні ж носять в основному локальний характер, проявляючи себе на мікрорівні, в повсякденному функціонуванні субкультурних об'єднань [10].

Л. Михайлова відзначає такі особливості української молодіжної субкультури: відчуження від старшого покоління, його культурних цінностей, ідеалів, зразків. Виникло воно не сьогодні і виглядає як відсутність значення життя. На цьому фоні все очевидніше молодіжна субкультура перетворюється на контркультуру з своїми ідеалами, модою, мовою і мистецтвом. Дозвілля все більше стає основною сферою життєдіяльності молоді. Молодь йде в дозвілля як у захисний панцир, де вона по-справжньому вільна. Для молодіжного віку провідними стали спілкування, розвага і самоосвіта. Крім того, важливою особливістю молодіжної субкультури є переважання споживання над творчістю [7].

Потреба визначення місця нових молодіжних спільнот в соціальній структурі повертає дослідників до розробки теми молодіжних субкультур. Так, Т. Щепанська вводить термін «лімінальні спільноти» («підвішені» між соціальними позиціями) або згадані вище поняття «екстернальна культура» (тобто така що, «випала» з офіційного русла культури), яку американські соціологи вживали для характеристики емігрантських етнічних меншин, кримінальних та божественних субкультур. Виникнення «випавших» спільнот, підкреслює вона, пов'язано з проміжним становищем в соціальній структурі (маргінальний статус молоді) та протиставленням особистих цінностей загальноприйнятим (головна ознака субкультури). На базі довготривалих спостережень за спільнотою молодого андеграунда за назвою «Система» Т. Щепанская розкриває механізм створення молодіжних субкультур.

Секрет полягає у перекодуванні цими молодіжними групами символіки «антинорм» в особистісні нормативні уявлення. У системі весь час відбувається перегрупування: кожен два-три роки з'являється нова молода когорта, яка несе свій символ «антинорм» як код міжгрупового бар'єра. «Поява нового символу (у вигляді музики, кольору, одягу, тощо) є початком процесу самоорганізації спільноти, точніше, його комунікативної структури», – пише науковець [14, 295]. Дослідник вважає (підкреслює ціннісний еkleктизм системи), що вибір символу являє собою внутрішню «пружину» яка формує системні угруповання, які згодом переростають в субкультурні спільноти з особливим типом внутрішніх стосунків і принципом функціонування в суспільстві. Внутрішні зв'язки в них будуються за ієрархічним тришаровим членуванням, притаманним для примітивних культур: лідери («олдові»), головна маса посвячених («піпли»), а також ті, що примикають до спільноти новеньких («піонери»).

На наш погляд, яскравим прикладом дії названих типів соціальних відносин в середовищі молодіжних культурних спільнот можна вважати змінність в існуванні рок-культури в країні за останні 30 років, яка спочатку діяла як «ізолят». Неформали вивели її на інноваційний рівень, а субкультурне розмаїття 90-х рр. легалізувало «протестні» цінності року. Сьогодні рок-культура зникла з офіцій-

ного горизонту, повернулась в стан «затворниці». В ізоляції їй легше не тільки зберегти себе, але й шукати новий об'єднуючий символ. Таким чином, і система, і рок-культура стали засобом соціального оновлення та поповнення традиції інноваційними формами культурної поведінки.

Тракування молодіжної культури як особливого життєвого стилю нового покоління, пов'язаного з пошуком альтернативних цінностей, починає домінувати в поглядах вітчизняних соціологів, але найбільше через осмислення проблеми міжгенераційного відчуження (І.Б. Громова та В.І. Леонтоєва, А.С. Запесоцький, С.Н. Іконнікова, В.Т. Лісовський, Карпухін та Е.Ф. Макарович, С.І. Левкова, З.В. Сикевич та інші). При цьому взаємодоповнюючим стає використання понять молодіжної контркультури, молодіжної субкультури (або субкультур) та стилю життя молоді. «Кожне покоління, – пише С. Іконнікова, – виступає як об'єкт перемін, ініціатор нового» [3, 120]. Вона вважає, що між поколіннями стосунки у багатьох випадках залежать від відмінності реакцій на хвилюючі історичні події різних соціальних прошарків, груп, субкультур. Покоління, які живуть в одному часі за визначеними життєвими правилами, вступають у напружені взаємовідносини, іноді навіть конфліктують. У цьому випадку діє принцип селективності як стосовно культурної спадщини, так і стосовно актуального культурного середовища. На основі даних анкетного опитування В. Лісовський та С. Іконнікова констатували: швидкі зміни у житті повинні були привести до конфлікту між «батьками та дітьми», але більш помітною є різниця в цінностях, ніж у вікових протиріччях. Молодь прагматична, її порадиниками частіше стають ровесники, внаслідок чого виникають нові моделі поведінки, нові стилі життя [3].

Більшість вітчизняних вчених вважає, що конфліктні генераційні стосунки виникають в міру світоглядної кризи та зміни духовних основ суспільства. «Соціальні цінності, за якими жили батьки, в новій історичній ситуації втратили практичне значення і через це не наслідуються “дітьми”, оскільки вони неприйнятні для їх теперішнього та майбутнього життя», – робить висновок В. Лісовський [6]. Відбувається блокування процесу передачі соціокультурного досвіду. Таку ситуацію Н. Лапін визначає як кризово-реформуючий стан суспільства, В. Ядов – як його трансформування, В. Чупров, Ю. Зубок та К. Уільямс – як умови соціальної невизначеності. Автори монографії «Молодь в суспільстві ризику» пишуть, що «різке посилення соціальної диференціації, зміна структури суспільних відносин і інтенсивні контакти сучасного молодого покоління з новими соціальними посередниками (ринок, відношення між роботодавцем та найманим працівником, комерційні послуги у сфері освіти тощо), які не були притаманні для соціалізації минулих поколінь, роблять між поколіннями різницю ще більш значимою» [12, 70]. Внаслідок цього, руйнується наслідування поколінь, що призводить до кризи ідентифікації молоді, яка шукає «альтернативний комплекс ідентичності», експериментуючи зі стилями життя, народжуючи субкультури, які дестабілізують соціокультурну цілісність суспільства. Крім того, різниця у життєвих шансах розщеплює саму молодь, яка збільшує кількість «варіацій стилів життя». Соціологи виділяють чотири типи молодіжних субкультур: мас-культура, контркультура, рок-культура та альтернативна культура, не уточнюючи кожен з них. Але вони підкреслюють важливе для нашого дослідництва спостереження: «Поле, на якому розгортається сучасна суб-

культура молоді, поки вміщується в рамках її музичних уподобань та не виходить з-під впливу молодіжної моди» [12, 113]. Музичні уподобання, як комунікативні символи, стають джерелом виникнення молодіжних субкультур та значимими показниками стильової диференціації.

Отже, молодіжні субкультури ми визначатимемо як нерепрезентативну поведінку, об'єднану за інтересами у певні вікові групи, яка, у свою чергу, може входити у систему культури. Необхідно підкреслити, що в рамках вікової молодіжної субкультури переплітаються її різновиди, охоплюючи альтернативні переконання, оцінки, картини світу, ідеї та ідеології. Відмінність між субкультурами і контркультурами полягає в наступному: субкультури і контркультури, будучи альтернативними локальними комплексами цінностей, відіграють різну роль в системі культури. Субкультури охоплюють обмежені комплекси цінностей, але при цьому претендують на універсальність, вступаючи в конфлікт з репрезентативною культурою, і є свого роду викликом суспільству. У свою чергу, субкультури частіше за все не вступають у конфлікт з репрезентативною культурою, а мирно співіснують з нею. Поява і функціонування контркультур сприймалися більшістю дослідників як свідчення кризи в культурі, незадоволеності людини існуючою репрезентативною культурою, як якась опозиція всередині культури.

Література

1. Глинский Я. И. Творчество: норма и отклонение / Я. И. Глинский // Соц. исследования. – 1990. – № 2 – С. 41–49.
2. Иконникова С.Н. «Отцы и дети»: диалог или конфликт? / С. Н. Иконникова, В. Т. Лисовский // Молодежь: Тенденция социальных изменений: сб. ст. / [под ред. В. Т. Лисовского]. – СПб., 2000. – С. 128–135.
3. Иконникова С. Н. Диалог о культуре / С. Н. Иконникова. – Л.: Лениздат, 1987. – 205 с.
4. Кон И. С. Социология личности / И. С. Кон. – М.: Политиздат, 1967. – 388 с.
5. Левичева В. Ф. Молодёжный Вавилон: размышления неформальных движений / В. Ф. Левичева. – М.: Молодая гвардия, 1989. – 219 с.
6. Лисовский В. Т. В каждом ли споре рождается истина: социологические очерки / В. Т. Лисовский. – М.: Сов. Россия, 1989. – 152 с.
7. Михайлова Л. И. Социология культуры : учеб. пособие для студ. гуманитар. вузов / Л. И. Михайлова. – М.: Фаин пресс, 1999. – 232 с.
8. Оборонко В. И. Западные молодежные субкультуры 80-х годов: науч.-аналит. обзор / В. И. Оборонко. – М.: Наука, 1990. – 32 с.
9. Омельченко Е. Л. Молодежные культуры и субкультуры / Е. Л. Омельченко. – М.: Ин-т социологии РАН, 2000. – 264 с.
10. Ручкин Б. А. Молодежь и становление новой России / Б.А. Ручкин // Соц. исследования. – 1998. – № 5. – С. 90–98.
11. Сикевич З.В. Молодежная культура «за» и «против»: заметки социолога / З.В. Сикевич. – Л.: Лениздат, 1990. – 206 с.
12. Чупров В.И. Молодежь в обществе риска / В.И. Чупров, Ю.А. Зубок, М.С. Уильямс. – М.: Наука, 2001. – 230 с.
13. Шаронов В.И. Альтернативные объединения молодежи: от средневековья к современности: (инф.-метод. материалы по пробл. юношеских групп, союзов и сообществ) / В. И. Шаронов, А. П. Файн. – Сыктывкар, 1988. – 88 с.
14. Щепанская Т.Б. Символика молодежной субкультуры: опыт этнографического исследования системы 1986–1988 гг. / Т. Б. Щепанская. – СПб.: Наука, 1993. – 340 с.